

EDHE PAS TITOS – TITO: HISTORIA. KUJTIMI. TRAUMA. (I POSLIJE TITA – TITO: POVIJEST. SJEĆANJE. TRAUMA.)

Zlatko Kramarić
Tirana: Botimet 55, 438 str.

Albinot Maloku

Doktorski kandidat
TëVë1
E-mail: maloku.albinot@gmail.com

Recenzija knjige
Zaprimljeno: 23. 12. 2025.
Prihvaćeno: 29. 12. 2025.

Uvod

Obično, kada knjiga putuje s jednog stranog jezika na jezik drugog naroda, motiv za komunikaciju s drugim društvima ne povezuje se samo sa željom prevoditelja ili izborom izdavačke kuće. Mora postojati nešto dublje, poziv koji prelazi granice riječi. Prevedena knjiga mora znati pronaći svoj put do uma čitatelja, nositi u sebi priče i sjećanja koja daju osjećaj da autor priča nešto zanimljivo, možda i poznato, a možda i zaboravljeno. Tako će, čini se, biti i s prevedenom knjigom *I poslije Tita, Tito: Povijest. Sjećanje. Trauma.* profesora književnosti i teorije književnosti, bivšeg zastupnika i gradonačelnika Osijeka, ambasadora Hrvatske u Albaniji, Zlatka Kramarića; za nas poznatog kao čovjeka koji je u Prištinu donio prvo pismo priznavanja države Kosovo iz Zagreba.

Već na početku treba naglasiti koliko ovo historiografsko djelo nudi objašnjenja o političkim, ideološkim i identitetskim tokovima Republike Kosovo, koja je nekada bila ustavna jedinica države i ideologije koja je sada srušena, države čiju je analizu autor napravio. Koji tereti ostaju nakon tog rušenja, a koji i dalje opterećuju naš put prema demokraciji?

Postmonizam i iluzija „kraja povijesti“

Na stranicama ove knjige autor, koji nije samo profesor s posebnim erudicijom nego i netko tko razumije politiku iznutra jer je obnašao izuzetno odgovorne funkcije u povijesnom kontekstu, obrađuje dileme i aktualna pitanja vezana uz (re)konstrukciju povijesti, ideologiju i identitet politike, kritičko redefiniranje povijesnih i razvojnih promjena koje su utjecale na percepciju vrijednosti pluralističke tradicije na prostorima bivše Jugoslavije. Kramarić opsesivno problematizira protivljenje „kraju povijesti“ kako ga je interpretirao Fukuyama (1992), kroz svoje argumentirane prikaze da se regresivni procesi ponovno javljaju i da se povijest, čini se, ponavlja. Povijest se ponavlja kada ljudi ili institucije ne uče jasne lekcije iz pogrešaka! A da se to ne bi dogodilo, Kramarić putem stranica knjige *I poslije Tita, Tito: Povijest. Sjećanje. Trauma.* prvo poziva na prepoznavanje i prihvaćanje činjenica, a potom prepušta

prosudbu čitatelju. „To je poticaj,” kaže autor, „da se prepoznaju modeli vlasti koji preživljavaju promjenu režima.” (Kramarić, 2025:10).

Na početku knjige, jezični znanstvenik Zlatko Kramarić analizira brige jugoslavenskih komunista odmah nakon smrti Josipa Broza Tita, ističući da su se suočili s nizom složenih problema, ne samo političkih nego i jezičnih. Titovi učenici širom Jugoslavije morali su pronaći prihvatljive slogane koji ne bi otkrivali njihove ideološke stavove čak i nakon dolaska pluralističkih i demokratskih promjena, osiguravajući kontinuitet svoje političke svijesti, unatoč tome što je monizam izgubio geografski i institucionalni utjecaj. Izraz „I poslije Tita, Tito” pojavio se kao strateško rješenje koje im je omogućavalo ne samo očuvanje političkog mentaliteta već i njegovo reproduciranje u različitim kontekstima, uključujući demokratski režim. Komunisti nisu osporavali jezični paradoks; naprotiv, nastojali su uvjeriti javnost da postoji ideološki život nakon Tita i da nije razumno očekivati da dramatične promjene od monizma prema pluralizmu ili od diktature prema demokraciji označe i kraj komunističkih ideja. Prema autoru, „njihova konstrukcija stvarnosti sukobljava se s postojećom stvarnošću”, no njihove reprodukcije u modernom dobu i dalje vjeruju da „i nakon Tita” mogu živjeti zadržavajući svoj utjecaj (Kramarić, 2025: 22). Oslanjajući se na Wittgensteinovu (1953) teoriju jezičnih igara, autor pokazuje kako takve formulacije normaliziraju preživljavanje monističkih mentaliteta unutar pluralističkih političkih okvira.

Prema hrvatskom autoru, mnogi komunisti bili su iznenađeni kada su izgubili vlast na prvim pluralnim i demokratskim izborima, održanim u proljeće 1990., jer su građani imali mogućnost izabrati ono u što vjeruju i ono u što ne vjeruju. Međutim, konfuzija najbudrijih i najdalekovidnijih među njima nije dugo trajala; poduzeli su nekoliko „futurističkih poteza” omotani zastavom demokracije (Kramarić, 2025: 23). Kroz te manevre, ne samo da su zadržali ekonomsku moć već su postigli i postupnu rehabilitaciju, održavajući nepromijenjenu monističku mentalitetnu putanju i u pluralizmu. Ovaj raskorak između forme i sadržaja potvrđuje tezu da je tranzicija često ostala površna, bez stvarne transformacije političke kulture (Zakaria, 1997).

U suvremenim okolnostima, reprodukcija monističkoga političkog mentaliteta često se očituje kroz ponavljanje nostalgičnih fraza poput: „U vrijeme Jugoslavije postojao je crveni pasoš s kojim si mogao putovati svugdje u svijetu” ili „’70-ih je bilo bolje umjetnosti i kazališta” ili „Ljudi su prije više čitali.” Te se izjave ističu kao nostalgični transparenti, a često dolaze od onih mudrih koji su se integrirali u demokratski sustav nakon raspada monističke Jugoslavije, ali nikada nisu priznali da, unatoč integraciji u demokraciju, ostaju lako prepoznatljivi imitatori. Kramarić nostalgiju promatra kao mehanizam kolektivnog sjećanja koji reproducira ideološki kontinuitet i sprječava demokratsko sazrijevanje društva (Assmann, 2011).

Transformacija i imitacija

Političar Kramarić u knjizi *I poslije Tita, Tito: Povijest. Sjećanje. Trauma.* ne zaobilazi političke transformacije u Hrvatskoj nakon pada monističkog režima i prelaska na politički pluralizam. Autor povezuje ovo tranzicijsko razdoblje s kritičkom refleksijom činjenice da, unatoč institucionalnim i formalnim promjenama političkog sustava, mentalitet i politička kultura naslijeđena iz komunističkog razdoblja gotovo nisu promijenjeni. To se, kaže, odrazilo u načinu na koji su nove političke elite,

predstavljene kao demokratske, djelovale unutar novih okolnosti, reproducirajući zapravo stare obrasce političkog ponašanja. Ovakav pristup podudara se s Foucaultovim shvaćanjem moći kao trajnog, diskurzivno ugrađenog fenomena koji nadilazi institucionalne promjene (Foucault, 1980). Nakon početka tranzicije, postojala je izražena težnja da se političke, pravne i ekonomske strukture približe europskim modelima. Međutim, s vremenom je ta imitativna tendencija oslabjela, zamijenjena povratkom ka predmodernim i autoritarnim praksama sličnim onima iz komunističkog razdoblja. Prema autoru, iako su politički režimi promijenjeni, mentalitet, običaji i stari načini vladanja i dalje određuju način političkog djelovanja u društvu.

Jedna od središnjih teza je da javno mišljenje u postjugoslavenskom prostoru često dijeli uvjerenje da „u stvari, ništa se nije promijenilo od 1980-ih” (Kramarić, 2025: 77) jer stare strukture vlasti, (neo)komunisti ili bolje rečeno njihova djeca i unuci, i dalje vladaju, upravljaju svim političkim, ekonomskim i kulturnim procesima u društvu. To se, prema autoru, potvrđuje kroz mnoge sličnosti između sadašnjih političkih praksi i onih iz prošlosti. Još jedan element koji autor ističe kao primjer kontinuiteta je sklonost građana da biraju autoritarne vođe koji svoju nedovoljnu demokratskičnost nadomještaju političkom „bucmastošću i bijesom” (Kramarić, 2025: 78). Nadalje, autor primjećuje da je još jedan element naslijeđen iz političke kulture prošlosti „osveta” koja djeluje po principu bumeranga – reproducirajući konflikt ciklično unutar društva. Recept leži u iskrenom suočavanju s običajima i manama prošlosti kao jedinom putu prema demokratskom osnaženju i izgradnji nove političke kulture. Svaki pokušaj prikrivanja vrijednosti ili formalnog imitiranja zapadne demokracije ne može proizvesti stvarnu društvenu transformaciju.

Književnost, trauma i odgovornost intelektualaca

Kao književni kritičar, Kramarić u svojoj analizi romana *Nadohvat* autorice Ene Katarine Haler istražuje način na koji autorica gradi pripovijest o djevojci koja odrasta u ruralnom okruženju, u vremenskom okviru rata i poslijeratnog razdoblja. Roman artikulira ispreplitanje osobnih i kolektivnih trauma zajednice, smještenih unutar panorame koja obuhvaća velike povijesne i prostorne promjene. Kroz ovu analizu, Kramarić nastoji objasniti važnost riječi pisaca monističkog razdoblja koji su, prema njemu, više funkcionirali kao „dvorjani” vlasti nego disidenti u društveno-političkim okolnostima tog vremena.

Nakon čitanja romana, Kramarić postavlja ključno pitanje: „Zašto roman poput ‘Nadohvat’ nije napisan u razdoblju između 1945. i 1990.?” već tek 2019. (Kramarić, 2025: 93). Ovo pitanje postavlja referirajući se na nedostatak kritičkog pristupa od autora poput Krleža, Aralice, Andrića i intelektualaca tog vremena. Prema njemu, „u svim kulturama, misija pisca je biti bard nacije”, naglašavajući nužnost da se po-jedinac i kolektiv definiraju pred zlom, bez pretjeranih opravdanja ili racionalizacija koje nastoje ublažiti povijesnu odgovornost za prošle postupke (Kramarić, 2025: 94). Takva opravdanja pisci i intelektualci uvijek nalaze u vlasti, obično prisutna i vidljiva javnosti.

Kramarić je posebno kritičan prema intelektualnoj klasi koja, prema njemu, često nije ispunjavala svoju ulogu da rasvijetli nesigurna povijesna razdoblja. Time je pridonijela ponavljanju štetnih modela prošlosti. U svom djelu *I poslije Tita, Tito: Povijest. Sjećanje. Trauma*, autor analizira ne samo utjecaj književnosti već i filma kao propagandnog instrumenta komunizma u oblikovanju javnog mišljenja o druš-

tvenom poretku. On argumentira da je umjetnost tog vremena rijetko bila kritična prema režimu, naglašavajući: „Ako je naša prošlost bila monistička, onda nema smisla da naša sadašnjost ostane također monistička” (Kramarić, 2025: 219). Iako svjestan mogućih negativnih reakcija vlasti i „ideoloških mutanata” monizma koji i dalje sudjeluju u suvremenoj vlasti, Kramarić brani nužnost održavanja kritičkog mišljenja kao temelj za demokratsko društvo koje je svjesno svoje prošlosti.

Granica kao politička i egzistencijalna kategorija

Kada sam primijetio da je Kramarić analizirao temu granice kroz roman *Granica* akademika Luana Starove, prisjetio sam se svog editorijala prije više od deset godina, kada je Slovenija uvjetovala članstvo Hrvatske u Europskoj uniji rješavanjem granice u Piranskom zaljevu. To me podsjetilo na moj pristup u pisanju da težina granice nije samo u simbolici već i u dimenzijama dopuštenog i zabranjenog, u iskustvima koja prate prelazak, u motivima i razlozima koji potiču prelazak, kao i u olakšanjima, poteškoćama i traumama koje izaziva.

S obzirom na ovu multidimenzionalnost, Kramarić granicu opisuje kao koncept koji je dugo bio omiljeni predmet literarne i kulturne analize, osobito u djelima koja se bave pitanjima identiteta. Granica se, prema njemu, pokazala kao problematična polazna točka, kako na egzistencijalnoj, tako i na narativnoj razini. U tom kontekstu, kroz kritičko čitanje romana *Granica* Starove, Kramarić nastoji istražiti težinu granice u svim navedenim dimenzijama. Prateći povijest obitelji Starova, on prati priču o prelasku granice iz Pogradeca (Albanija) u Ohrid (Sjeverna Makedonija), kao čin prepun snažnih društvenih i političkih motiva – odluka koja je postala povratna tek nakon velikih sustavnih promjena, od monizma do pluralizma. S druge strane, kroz vlastito iskustvo s graničnim prijelazima, Kramarić reflektira psihološki aspekt ovog fenomena, primjećujući da i danas osjeća određeni strah od birokratskih procedura, posebno onih koje se tiču prelaska granica. Granica se ne pojavljuje samo kao teritorijalna linija već kao mehanizam moći koji oblikuje subjektivitet i kolektivno iskustvo. Ovakva perspektiva posebno je relevantna za postkonfliktna društva jugoistočne Europe (Balibar, 2004).

U kontekstu približavanja čitateljima iz Kosova s onim što se nalazi u knjizi ambasadora Zlatka Kramarića *I poslije Tita, Tito: Povijest. Sjećanje. Trauma.*, iskustva građana Kosova s granicama ostaju među najtežima u europskom prostoru, često opisana kao traumatična iskustva koja utječu na percepciju slobode kretanja. U tom smislu, priče o granici, u svim svojim dimenzijama – povijesnoj, političkoj, egzistencijalnoj i emocionalnoj – duboko pogađaju i ostaju osjetljiv odraz odnosa čovjeka prema prostoru i slobodi.

Zaključak

Naslov knjige *I poslije Tita, Tito: Povijest. Sjećanje. Trauma.* nije slučajan, nego svjesno odabran od strane profesora Zlatka Kramarića. Na prvi pogled, kada se knjiga nađe na policama knjižara, naslov može stvoriti dojam da je riječ o biografskom djelu o Josipu Brozu Titu koje obrađuje njegov život, sjećanja i osobne traume. U stvarnosti, ova knjiga predstavlja mozaik razmatranja, analiza i idejno-političkih refleksija koje nadilaze figuru Tita, koristeći ga kao polaznu točku za istraživanje širega društvenog i kulturnog pitanja. Autor se osvrće na niz pojava i problema vezanih uz nacionalne oznake, identitet, kulturu, tradiciju i historijsko-društvene tra-

ume, razumijevajući ih ne kao fiksne stvarnosti, nego kao diskurzivne i simboličke konstrukcije. Prema njemu, te pojave ne smiju se smatrati umjetnim izumima koji se mogu „ukloniti”, nego aktivnim i često problematičnim silama kolektivnog života koje zahtijevaju stalnu reviziju i kritičku refleksiju. Ovaj interkulturalni diskurs temelji se na različitim metodološkim pristupima i mišljenjima nekih od najvažnijih filozofa i teoretičara modernog doba, kao što su Foucault, Derrida, Wittgenstein i drugi.

Prevođenje ove knjige na albanski jezik predstavlja važan kulturni i intelektualni događaj, ne samo zbog teorijskih vrijednosti koje donosi nego i zbog činjenice da odražava potrebu za priznanjem i kulturnom interakcijom između Albanaca i Hrvata, koja je povijesno bila ograničena. Takvi dvosmjerni prijevodi ključni su za izgradnju mostova razumijevanja i suradnje na balkanskom prostoru. Za one koji prate ili poznaju albansko-hrvatske odnose, jasno je da se stav Hrvatske prema Kosovu znatno promijenio u posljednjim desetljećima. Danas se hrvatski glas čuje jašnije i glasnije; dok su mnogi Albanci koji su sudjelovali u Oslobođilačkom ratu svoj glas za Hrvatsku prenosili kroz odjek oružja, danas se naši glasovi mogu čuti kroz odjek kulture, mišljenja i znanja.

Literatura

- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Balibar, É. (2004). *We, the people of Europe? Reflections on transnational citizenship*. Princeton: Princeton University Press.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings*. New York: Pantheon Books.
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. New York: Free Press.
- Kramarić, Z. (2025). Edhe pas Titos – Tito: Historia. Kujtimi. Trauma. (I poslije Tita – Tito: Povijest. Sjećanje. Trauma.). Tirana: Botimet 55.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical investigations*. Oxford: Blackwell.
- Zakaria, F. (1997). The rise of illiberal democracy. *Foreign Affairs*, 76 (6): 22–43.